

**Teisingas atlygis menininkams:
Trys žingsniai, kaip tai pasiekti**

Tyrimo ataskaitą parengė:

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Sociologijos ir socialinio darbo instituto tyrėjas
dr. Tadas Šarūnas

Ši tyrimo ataskaita yra parengta pagal sutartį tarp

MB Nepriklausomi sociologai ir Lietuvos tarpdisciplininio meno kūrėjų sąjungos

Tyrimo veiklas finansavo:

Lietuvos tarpdisciplininio meno kūrėjų sąjunga
Lietuvos dailininkų sąjunga
Lietuvos fotomenininkų sąjunga

Neteisybė yra. Bet ką daryti?

Kalbų apie menininkų kūrybinę, socialinę ir ekonominę padėtį Lietuvoje netrūksta. Prie diskusijos prisideda jau daugiau nei dešimtmetį valstybės institucijų užsakomi tyrimai šia tema. Juose pateikiama gana detalių įrodymų apie šiai profesijai tenkančius iššūkius bei sunkumus. Ir nors šiais įrodymais galėtų būti grindžiami konkretūs sprendiniai, esminių šias problemas sprendžiančių viešosios politikos priemonių per pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje nebuvo išbandyta. Todėl šio tyrimo užsakovai kėlė tokį tikslą:

Apibendrinti konsultacijas su Lietuvos vizualaus meno kūrėjų sąjungų nariais apie teisingą atlygį už menininkų darbą. Ir pateikti siūlymų diskusijoms apie menininkų padėtį pagerinti galinčius viešosios politikos sprendinius.

Šioje trumpoje ataskaitoje nekeliame klausimo, ar menininkai susiduria su sunkumais siekdami teisingo atlygio. Socialiai neteisinga ir rizikinga menininkų padėtis buvo parodyta ir įrodyta jau daugelį kartų, o ją dars kart patvirtina vienintelis mūsų įgyvendintos apklausos klausimas (žr. 1 iliustraciją). Šiuo tyrimu ketiname suteikti daugiau žinių apie aplinkybes, kuriose du trečdaliai sektoriuje dirbančių menininkų nuolat atsiduria situacijose, kai už jų darbą nesumokama. Tokia situacijų, kai dirbama be atlygio, gausa galėtų nustebinti daugelį kitų profesijų atstovų. Todėl analizuodami konsultacijos metu surinktus duomenis, kėlėme iš pažiūros paprastus klausimus:

- Kodėl menininkai dirba be atlygio?
- Koks atlygis už menininko darbą būtų teisingas?
- Ar netenkinantys derybų dėl atlygio rezultatai rodo prastą pasirengimą deryboms?
O gal – silpną derybinę galią?

Sekdami šiais klausimais, apibendrinome atsakymus į kiekybinius ir kokybinius klausimus, kuriuos pateikė 193 trijų Lietuvos vizualaus meno kūrėjų sąjungų nariai. Konsultacijų apklausa truko nuo 2022 m. lapkričio iki 2023 m. sausio. O tarpiniai jos rezultatai pristatyti bei aptarti 2 viešuose susitikimuose-diskusijose su meno lauko profesionalais bei 3 susitikimuose su vizualaus meno kūrėjų sąjungų vadovais. Jų metu buvo iš anksto pasirinkta diskutuoti apie Airijos „Pay the artist“¹ politikos kontekste taikomus menininkų darbo įkainius kaip vieną iš galimų viešosios politikos sprendinių. Rengdami šią ataskaitą, rėmėmės meno sociologijos žiniomis bei kultūros politikos analizės patirtimi. Atsispirdami

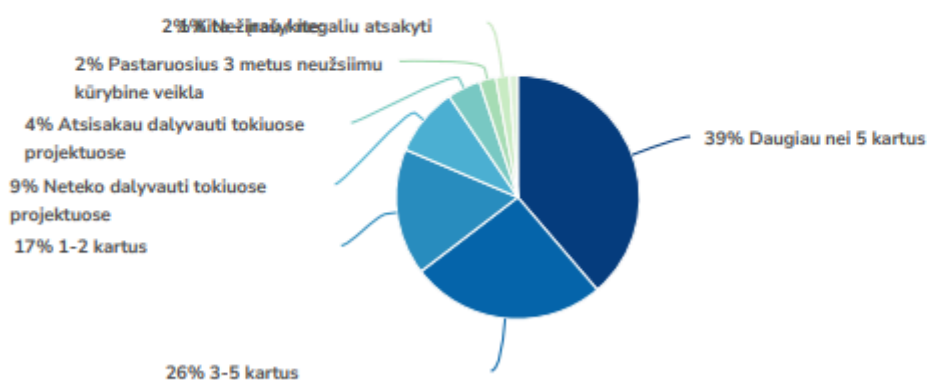
¹ Angl. „Mokėkite menininkui“

būtent nuo šių žinių ir patirties, interpretavome konsultacijų metu surinktus duomenis bei formavome argumentus galimoms viešosios politikos priemonėms.

Ataskaitą rengėme ne siekdami patenkinti savo smalsumą, bet norėdami įgarsinti ir sustiprinti vizualaus meno srityje dirbančių menininkų balsus. Daliai respondentų kalbėti apie jų profesinėje veikloje kylančias neteisybes buvo sunku. Nors kalbėjimas apie nuolat atsikartojančias socialiai neteisingas situacijas gali sukelti sunkių jausmų, manome, kad tai daryti yra svarbu. Covid-19 krizė ypatingai išryškino prekarišką, socialiai neteisingą ir rizikingą menininkų darbo sąlygą. Reaguodamos į tai ir siekdamos sustiprinti menininkų profesinę padėtį, daugelis Europos šalių ėmė peržiūrėti savo kultūros politikos priemones. Joms talkina ir Europos Sąjungos institucijos. Tad manome, jog yra tinkamas metas kalbėti, ką turėtume padaryti Lietuvoje, kad menininkai ne tik pasiektų aukštų kūrybinių rezultatų, bet ir teisingo atlygio už savo darbą. Norime padėkoti dalyvavusiems šiame tyrime ir pakviesti susipažinti su jo rezultatais bei mūsų pirminiais siūlymais.

1 paveikslas. Du trečdaliai menininkų susiduria su situacijomis, kuriose už jų darbą neapmokama

1. Kaip dažnai per pastaruosius 3 metus yra tekę dalyvauti parodoje ar kokiame nors kitokiame su Jūsų kūryba susijusiame projekte, kuriame už tai negavote atlygio?

I. Kodėl menininkai dirba be atlygio?

Sprendimas, ar verta derėtis dėl atlygio ir kaip intensyviai tai daryti, gali priklausyti nuo daugelio aplinkybių. Menininkas galvoja ir apie erdvės, kurioje kūriniai eksponuojami, prestižą, ir apie galimybes kuo kokybiškiau įgyvendinti savo kūrybinius sumanymus. Lūkesčius nulemia ir patirtis. Priimant sprendimus, veikia daug kitoms profesinėms veiklos sritims nebūdingų aplinkybių, kurios gali sudaryti klaidingą veikėjų iracionalumo ar derybinio pasyvumo įspūdį. Todėl, pradėdami šį konsultacijų apibendrinimą, siūlome kelti klausimus:

- *Kokie vizualaus meno kūrėjų profesijos išskirtinimai nulemia tokias dažnas darbo be atlygio aplinkybes?*
- *Kaip patys menininkai racionalizuoja tas situacijas, kai jie sutinka dirbti be atlygio?*

Situacijos, kurias čia aprašysime, o taip pat ir argumentai, kuriais menininkai remiasi priimdami vienus ar kitus sprendimus, gali atrodyti kaip labai individualūs pavieniai atvejai. Tačiau jų atsikartojimai menininkų pasakojimuose rodo, jog tokie atvejai nėra atsitiktiniai. O socialinės neteisybės, kurias jie liudija, verčia ieškoti struktūrinių priežasčių. Tad, atsakius į šiuos klausimus, galima būtų judėti link racionaliai šias aplinkybes keičiančių politikos sprendinių.

Socialines rizikas didinantys profesijos ypatumai

Norint geriau suprasti situacijas, kai vizualaus meno kūrėjas dirba be atlygio, reikia įsigilinti į kelis šios profesijos išskirtinumus. Menininkas – laisvoji profesija, kurioje

Na tokie dvilypiai jausmai. Tie "muziejai" kitaip žiūri į žmogų su ilgesniu cv. Bet gaunasi, kad jauną menininką galima išnaudoti ir jis net turi už tai dėkoti, nes matote, jam gi suteikė galimybę.

dažniausiai veikiama be darbo sutarties. Bet kokios sutartys, kurios leistų atskirti šias profesines veiklas nuo kitų saviraiškos praktikų, yra retos, net pasiekus aukštą meistriškumo lygį. O pirmosios galimybės

užmokesčiui atsiranda tik tada, kai menininkas jau kurį laiką praktikuoja – yra sukūręs kūrinių, kuriuos galima parduoti arba įtraukti į sklaidos projektus. Kitaip tariant, visų menininkų karjeros pradžia susijusi su didesnėmis ar

Sutinku [nemokamai] dalyvauti todėl, jog esu menininkas ir man reikalinga platforma rodyti savo darbus.

mažesnėmis nemokamo darbo apimtimis bei rizikomis, kurias prisiima pats menininkas arba jo artimieji. Tokios aplinkybės ypač apsunkina karjerą pradedančių menininkų padėtį. Tačiau kokiame karjeros etape menininkas bebūtų, dalyvavimas sklaidos veiklose – savo kūrybinių rodymų – yra suvokiamas ir kaip neatsiejama šios profesinės praktikos dalis, ir kaip aktyvaus profesinio statuso įrodymas. Kitaip tariant, siekdamas išlaikyti savo profesinį statusą, menininkas turi aktyviai skleisti savo kūrybą, net jei **ir** už tai negauna pajamų. Nemokamą dalyvavimą sklaidos projektuose ar parodose menininkai dažniausiai racionalizuoja naudodami „*simbolinio kapitalo*“ sąvoka. Kaupiant šį kapitalą, svarbiais tampa kultūros institucijų kuratorinė praktika bei prestižas, erdvės žinomumas ar jos pajėgumai pritraukti žiūrovų srautus – visa tai prisideda prie menininko kūrybos žinomumo. Simbolinę dalyvavimo sklaidos projekte vertę gali padidinti ir socialinis kontekstas – pavyzdžiui, jei jis susijęs su visuomenei svarbiomis temomis. Dalyvavimas sklaidoje yra būtina menininko praktikos atpažinimo, pripažinimo ir galų gale – ekonominio įvertinimo prielaida. Tačiau dalyvavimo tokiose veiklose pamatinius (kūrinio sukūrimo ir gamybos) kaštus prisiima menininkas. Jis prisiima ir rizikas – pavyks ar nepavyks tokiomis veiklomis įsitvirtinti meno lauke bei pasiekti tokią poziciją, kurioje sukauptas simbolinis kapitalas galėtų būti iškeistas į teisingą atlygį.

Sunkumai, kurie kyla bekaupiant sėkmingam meninės praktikos vystymui reikalingą simbolinį kapitalą, yra įvairiose meno srityse dirbančių menininkų kasdienybė. Tačiau vizualieji menai išsiskiria sąlyginai aukštais kūrinio gamybos kaštais, kuriuos tenka patirti jau kūrybinės karjeros pradžioje – kai sėkmingai sklaidai reikalingas simbolinis kapitalas dar nėra sukrautas. Kūrinių gamybos išlaidos, kaip netikrumą didinantis veiksnys, išlieka aktualus ir vėlesniais menininko karjeros etapais. Dažnai ne tik kūrinio gamyba, bet jo paruošimas eksponavimui yra sudėtingas, ir tam reikalingas menininko dalyvavimas. Dalis kultūros operatorių menininko atlygį yra linkę planuoti bendrąja suma kartu su medžiagomis bei gamybos išlaidomis. Taip sukuriama situacija, kai derybų objektu tampa ir klausimas, kas – menininkas ar sklaidos operatorius – turėtų sumokėti už gamybos kaštus. Tokios praktikos, kai didžioji dalis gamybos kaštų perkeliama menininkui, yra ypač nepalankios technologiškai sudėtingesnes ar brangesnių medžiagų reikalaujančias kūrybines praktikas įgyvendinantiems menininkams. Kultūros operatoriams honorarus ir išlaidas gamybai planuojant bendrąja suma, tokie menininkai dažniau nukenčia finansiškai. Be to, tokios praktikos riboja menininkų raišką – tai netiesiogiai spaudžia menininkus pasirinkti

Iš savo patirties pastebėjau, kad dalyvavimas parodoje paprastai yra daug mažiau apmokamas nei performanso rodymas. Tačiau performanso produkcijai skiriama daug mažiau lėšų negu parodos instaliavimui."

technologiskai ar medžiagiškai kuklesnius sprendimus, nebūtinai atsižvelgiant į tokių sprendimų poveikį raiškos kokybei.

Vizualaus meno lauke gana dažnos apmokėjimo barteriu situacijos. Pavyzdžiui, už kūrinio eksponavimą gali būti mokama padengiant visas ar dalį jo laikmenos gamybos išlaidų arba dalis menininko kūrybą pristatančių leidinių tiražo atiduodama menininkui. Kai kuriais

Sutikau sudalyvauti be atlygio, nes buvo iš dalies apmokėtos fotografijų parengimo parodai išlaidos.

atvejais už menininko darbą ar kūrinius sklaidos organizatoriai atlygina ir paslaugomis – suteikia nakvynę poilsiui tinkamoje vietoje, pasirūpina svetingu priėmimu. Visgi barterio vertė retai

siekia tokią sumą, kurią menininkai įvardintų kaip teisingą atlygį, o su dalyvavimu susijusius mobilumo ar kitus kaštus menininkas visgi turi apmokėti iš savo lėšų. Neretai menininkai sutinka dalyvauti tokiuose sklaidos projektuose be atlygio ir dėl jų visuomeninio ar filantropinio pobūdžio. Prie šių ekonominių ar simbolinių neatlyginamo menininkų dalyvavimo sklaidos projektuose argumentų galima pridėti ir socialinio kapitalo argumentus. Socialiniai ryšiai su organizatoriais yra bene dažniausiai menininkų apsisprendimą dalyvauti veiklose be atlygio nulemiantis veiksnys.

Sutikau dalyvauti dėl šviečiamojo pobūdžio, nors atlygis nebuvo siūlomas...

Vienur dėl sportinio intereso, kitur dėl sąžinės. Kitur šiaip – geri žmonės buvo.

Įsitraukdami į kolegų, bendrakursių ar artimo rato žmonių organizuojamas veiklas, menininkai taip puoselėja šiuos socialinius ryšius, palaiko nepakankamai finansuojamas bendraminčių kultūrinės iniciatyvas. Visus šiuos atvejus galima būtų vertinti kaip tokius, kuriuose menininkas – daugiau arba mažiau tai reflektuodamas – pasirenka būti tokių sklaidos veiklų rėmėju.

Neapmokamo darbo racionalizavimas

Visos šios aplinkybės yra dažnai atsikartojančios ir gerai pažįstamos vizualaus meno lauko kūrėjams. Tačiau jos savaime nepaaiškina, kaip menininkai racionalizuoja sprendimus dalyvauti tokiuose sklaidos projektuose. Į kūrybines praktikas žvelgiant iš šalies, šios situacijos gali būti įvardintos tiesiog kaip neracionalūs (ar klaidingi)

Dalyvavimas meno mugėse visuomet siejamas su žinojimu, kad tai investicija, tačiau ir su viltimi, kad tai turėtų būti grįžtamoji investicija

pasirinkimai. Tačiau patys menininkai, nors dažnai vertina šias situacijas kaip neteisingas, gana aiškiai jas racionalizuoja. Dalis menininkų save visų pirma įvardija kaip meno

rinkos žaidėjus. Dalyvavimą sklaidos projektuose be atlygio jie vertina kaip dar vieną investiciją (šalia kūrybos ir gamybos kaštų), kurią tikisi susigrąžinti parduodami savo

kūrinius meno rinkoje. Tokiais atvejais galima kalbėti, kiek pasirinkimas taip investuoti yra informuotas ir dėl to daugiau arba mažiau rizikingas. Šiuo požiūriu skiriasi ir pati kūryba – ji paklausi arba mažiau paklausi egzistuojančiose kūrinių rinkose. Skiriasi ir

Galerininkai dažnai siūlo patiems teikti projektui paraišką stipendijoms ir dažnai, jei skiria pinigus, tai tik kūrinio sukūrimui. Dažniausiu atveju išvis nesiūlo biudžeto, tarsi menininkas turėtų džiaugtis gavęs erdvę, kur eksponuoti darbus.

situacijos – didesnio dydžio investicijos, tokios kaip personalinės parodos organizavimas, bus rizikingesnės už mažesnio dydžio – tokių kaip dalyvavimas grupiniuose projektuose. Galerijos gali būti kaip papildomi veikėjai, kurie informuoja apie rinkos netikrumus ir dalijasi dalyvavimo rinkoje rizikomis, tačiau dažniausiai jos veikia kaip paslaugų teikėjai, už nustatytą kainą menininkams suteikiantys erdvę ir lydinčias paslaugas. Tokiais atvejais didesnę dalį rizikų ir toliau prisiima menininkas. Visgi, žvelgiant į galerines praktikas giliau, nebūtinai matosi aiški skirtis tarp erdvių, dirbančių rinkai, ir erdvių, įgyvendinančių subsidijuotus sklaidos projektus. Tokios pusiau rinkos sąlygomis veikiančios erdvės dažnai laikosi nuostatos, kad honorarai gali būti mokami tik tuo atveju, jei gaunamos subsidijos. Kartais laikomasi nuostatos, jog pats menininkas turėtų pasirūpinti tokios subsidijos paraiška. Čia vizualaus meno laukas labai skiriasi nuo muzikos sektoriaus, kuriame gana gerai veikia grupinio atlikėjų teisių atstovavimo sistema. Grupinis LATGAA įgyvendinamas autorių teisių atstovavimas Lietuvoje yra kol kas vienintelis su menininkų atlygio priežiūra tiesiogiai susijęs politikos sprendinys. Vizualaus meno sektoriuje šis sprendinys neveikia užtektinai efektyviai. Tai susiję su vizualaus meno sektoriaus specifika – kūrinių sukūrimo ir gamybos kaštai gali skirtis tiek ženkliai, kad laikytis fiksuoto grupinės atstovavimo sistemos įkainio būtų neracionalu.

Kitas įprastas būdas, kaip menininkai racionalizuoja savo dalyvavimą sklaidos projektuose be atlygio, – noras prisidėti prie svarbių kultūros procesų. Tokiais atvejais kalbama apie kultūrinės iniciatyvas, kurios nėra komercinės, bet ir nėra pilnai (arba išvis) finansuojamos. Nepaisant to, menininkai jas atpažįsta kaip svarbias Lietuvos meno ir kultūros plėtotėi. Tokios situacijos būdingos ne tik nevyriausybiniam kultūros sektoriui, bet ir nacionalinių įstaigų vykdomuose projektuose. Kadangi šios organizacijos turi bazinį finansavimą, jos gali pasirinkti įgyvendinti projektą net ir negavusios papildomų lėšų, be kurių honorarai menininkai dažnai nėra mokami. Tokiais atvejais sprendimą priima institucijos kuratoriai, o dažnas argumentas – noras įgyvendinti idėjas, kurios, besikeičiant kontekstui, gali pasenti ir tapti nebeaktualiomis. Tokių sprendimų našta atitenka ir dalyvaujantiems menininkams. Nors šios institucijos paprastai gauna pajamų ir iš bilietų pardavimų, honorarai menininkams nėra sumokami. Viena vertus, tokią elgseną galima aiškinti kritine bazinio finansavimo stoka. Kita vertus, menininkai nėra atsakingi už tokią situaciją, taip pat negali

tikrinti šių argumentų. Nors daugeliu atvejų ekonominiai organizatorių argumentai veikiausiai būtų atsparūs kritikai, tokios situacijos iš esmės prieštarauja Lietuvos įstatymuose įtvirtintoms autorių teisių nuostatoms. Tokiose situacijose dalyvavimas didesnę ekonominę pajėgumą (o dažnai – ir simbolinę galią) turinčių institucijų sklaidos projektuose supanašėja su bet kuria kita sklaida. Menininkai panašiai racionalizuoja dalyvavimą projektuose, kurie net neturi galimybių gauti finansavimą. Sklaidos projektai, kurie organizuojami simbolinio kapitalo dar nesukaupusių menininkų ar kuratorių, gali būti ne mažiau svarbūs meno lauko plėtotei. Argumentu dalyvauti gali tapti ir aktyvistinis renginių pobūdis, socialinis jų angažuotumas. Tokią vertę atpažįstantys menininkai dažnai dalyvauja šiose iniciatyvose ir be atlygio, taip prisidedami prie jų plėtotės.

Tokias situacijas galima būtų vienprasmėškai įvertinti kaip socialiai neteisingas. Nepaisant to, vizualaus meno sektoriuje jos nėra išskirtinės, priešingai – nuolat atsikartoja ir yra menininkų kasdienybės dalis. Šioje dalyje apžvelgtos menininkų veiklos ypatybės leidžia į šias socialiai neteisingas situacijas pažvelgti ir kaip į profesijos išskirtinumo išdavą. Vizualaus menininko profesijoje nėra prieinami tie apsaugos būdai, kuriuos užtikrina darbo sutartys. Savo prekariškumu ši profesija išskiria ir iš kitų laisvųjų profesijų. O tokie išskirtinimai reikalauja ir išskirtinių šios profesijos apsaugos būdų. Vieną iš jų – rekomenduojamas darbo įkainių žemutines ribas – ir apžvelgsime kitame skyriuje.

II. Koks atlygis už menininko darbą būtų teisingas?

Lietuvoje dirbantys vizualieji menininkai linkę laikyti nuomonės, jog jų praktikoje derybų dėl atlygio už menininko darbą situacijos yra autentiškos. Todėl manoma, jog dėl teisingo atlygio už darbą gali būti sutarta tik individualiose derybose su kūrinių pirkėjais ar sklaidos projektų įgyvendintojais. Visgi konsultacijose su menininkais išryškėjo du klausimai, į kuriuos atsakius, net ir labai individualiose situacijose galima įvertinti, kokį atlygį už menininko darbą būtų galima laikyti teisingu:

- *Ar už panašius darbo objektus mokamas panašus atlygis? Ar jis ženkliai nesiskiria nuo apibendrintų lūkesčių?*
- *Ar atlygis už menininko darbą užtikrina pajamas, artimas kitų panašios kvalifikacijos profesijų vidutiniam atlygiui? Ar tais atvejais, kai kūryba išsiskiria menine verte, gaunamas atlygis užtikrina vidutinį darbo užmokestį viršijančias pajamas?*

Sekant šiais klausimais, galima nustatyti labai bendrus racionalių derybų dėl teisingo atlygio atspirties taškus. Jie galėtų veikti net ir tokiose situacijose, kai derybų aplinkybės ženkliai skiriasi. Toliau aprašydami konsultacijų su menininkais rezultatus rėmėmės Airijos vizualių menų asociacijos patirtimi nustatant rekomenduojamus įkainius už menininkų darbą. Taip siekėme išsiaiškinti, ar panašūs įkainių nustatymo principai būtų priimtini Lietuvoje dirbantiems menininkams. Ir ar panašus mechanizmas galėtų būti kultūros politikos sprendiniu, kuris padėtų susiderėti dėl teisingo atlygio vizualaus meno lauke dirbantiems menininkams.

Lūkesčiai atlygiui labiausiai nuspėjamosiose situacijose

Vienas iš būdų apsibrėžti, kas yra teisingas atlygis, – įvardinti apibendrintus daugumos menininkų lūkesčius už panašius darbo objektus. Atlygis, ne per daug nutolęs nuo tokių lūkesčių, galėtų būtų laikomas nediskriminuojančiu ir teisingu. Pagrindinė aplinkybė, kuri nulemia menininkų lūkesčius atlygiui, yra kūrinio ar sklaidos projekto

Situacijos labai skirtingos ir individualios, kartais sunku nustatyti rėmus ar aiškius įkainius, nes tikrai gali skirtis krūviai.

sudėtingumas. O sunkiausia yra apibrėžti projektus, kuriuose sukuriamas naujas kūrinys. Atlygio už tokį darbą lūkesčius nulemia daug aplinkybių, tarp jų

svarbiausia – laikas, kurio poreikis įgyvendinimas (jis gali labai ženkliai skirtis). Tačiau svarbios ir kitos aplinkybės – technologinis sudėtingumas, specifinių įgūdžių sumanymui įgyvendinti poreikis, menininko dalyvavimas kituose projekto etapuose. Netgi įgyvendinimo vieta gali veikti lūkesčius atlygiui. Juos gali nulemti ir tokios konkrečiam projektui būdingos aplinkybės, kaip darbų tempas. Jei sumanymą įgyvendinti reikia neįprastai greitai, viliamasi, kad patirta įtampa bus kompensuojama didesniu atlygiu. Ši aplinkybių gausa ir nulemia nuostatą, jog atlygis menininkui už kiekvieną sukuriama kūrinį gali būti suderamas tik kiekvienu atveju atskirai, šioms aplinkybėms aiškėjant. Nustatyti bendras derybų gaires dėl atlygio už neapibrėžtus darbo objektus yra sudėtinga, o nustačius griežtus įkainius, jų laikytis ne visada būtų racionalu.

Tačiau kalbant apie standartines situacijas, kaip jau sukurto kūrinio eksponavimas grupinėje ar personalinėje parodoje, menininkams nebuvo sunku įvardinti pageidaujamą ar minimalų atlygį. Tad, nepaisant vizualaus meno praktikoje pasitaikančių profesinių situacijų unikalumo, iš esmės įmanoma nustatyti bendriausias gaires dėl atlygio vizualaus meno kūrėjams už jų dalyvavimą sklaidos projektuose. Atitinkamai iš jų galima formuoti vidutinius lūkesčius atspindinčias atlygio gaires. Jau egzistuojančio kūrinio eksponavimo atlygio gairės galėtų būti naudojamos ir kaip pradinės derybinės pozicijos derantis dėl sudėtingesnių (tad ir brangesnių) situacijų, tokių kaip kuriamo ar dar nepagaminto kūrinio eksponavimas. Žemiau pateikiame konsultacijos metu įvardintų pageidaujamų atlygių vidurkius labiausiai nuspėjamosiose situacijose. Konsultacijų metu išsakytus pageidaujamus įkainius lentelėje palyginame su atitinkamais Airijos vizualaus meno asociacijos skelbiamais įkainiais (tiek gryna jų išraiška, tiek indeksuota) pagal Lietuvos ir Airijos vartotojų kainų skirtumus.

Įvertinti savo kūrybą pinigine išraiška yra labai sunku, tai priklauso nuo daugybės dalykų, ypač jei kūryba tarpdisciplininė ir ją sunku palyginti su jau egzistuojančiais įkainiais, todėl tiesa, kad kūrėjas dažnai nukenčia ir neįsivertina.

1 lentelė. Konsultacijose dalyvavusių menininkų pageidaujamas atlygis už dalyvavimą parodose (2023 m. lapkričio m. kainomis) bei atitinkami Airijos vizualaus meno asociacijos rekomenduojami įkainiai

	Lietuvos menininkų apibendrinti lūkesčiai dėl atlygio	Airijos vizualaus meno asociacijos įkainiai	
		Indeksuotas	Tikslus
Dalyvavimas grupinėje parodoje, kurioje			
pristatomi daugiau nei 10 menininkų kūriniai	400	432	600
pristatomi mažiau nei 10 menininkų kūriniai	670	1079	1500
Personalinė paroda	2000	2158	3000
Įkainiai už darbo dieną	280	288	400
Įkainiai už darbo savaitę	930
Įkainiai už darbo mėnesį	2670

Pastaba: Lietuvos menininkų pozicija yra konsultacijos metu pateiktų individualių vertinimų medianiniai vidurkiai. Jie padidinti 12,3 proc., siekiant atspindėti nuo konsultacijos laiko pakitusį bruto vidutinį atlyginimą, bei papildomai padidinti 15,8 proc. siekiant įvertinti mokestinę naštą. Daroma 18 000 metinių veiklos pajamų prielaida, kai sveikatos draudimas mokamas atskirai. Pasirinktas Airijoje taikomas karjeros vidurio stadiją pasiekusių menininkų įkainis indeksuotas taikant 0,7194 koeficientą, rodantį vartojimo prekių ir paslaugų kainų skirtumus šalyse.

Konsultacijoje dalyvavę menininkai svarbiomis įvardijo tas pageidaujamą atlygį nulemiančias aplinkybes, kurios atsispindi ir Airijos praktikoje. Tai parodos dydis bei menininko vaidmuo joje – personalinė, maža ar didelė grupinė paroda. Lietuvos menininkų pateiktus pageidaujamų atlygių vidurkius lyginome su karjeros vidurį pasiekusiems menininkams Airijoje siūlomais įkainiais – didžioji dalis konsultacijose dalyvavusių Lietuvos menininkų buvo pasiekę šį karjeros etapą. Visgi menininko karjeros etapas tarp Lietuvos vizualaus meno kūrėjų sąjungų atstovų nebuvo vertinamas kaip tai, pagal ką būtų teisinga diferencijuoti užmokestį už darbą skirtingiems menininkams. Subjektyvesni kūrinio kokybės ar meninės vertės kriterijai buvo matomi kaip teisingesni argumentai atlygio už darbą diferencijavimui.

Aš vertinu savo energiją, sunaudotą darbo procesui. Jei gauto atlygio užtenka padengti išlaidas, mokesčius, pragyventi ir atstatyti jėgas, toks atlygis – teisingas. Jei neužtenka – neteisingas...

Vidutinis atlyginimas, kaip lūkesčių orientyras

Kitas argumentas, kuriuo remiantis galima apsibrėžti, kas yra teisingas atlygis, – kitų panašios kvalifikacijos reikalaujančių profesijų darbo užmokestis. Gali atrodyti, kad kūrinio

Menininkai dirba kūrybinį intelektualinį darbą. Tad norėtųsi, kad ir atlygiai būtų atitinkami. Šiuo metu valytojai ar statybininkai dažnai uždirba daugiau už menininkus. Menininko ir kuratoriaus darbas turi būti vertas daugiau arba bent tiek pat kaip programuotojo ar statybininko.

kokybė ar meninė vertė, kaip derybiniai argumentai, sumažina galimybes nustatyti racionalias užmokesčio gaires. Tačiau Lietuvoje yra užtektinai politikos instrumentų, kurie konstatuoja kūrybinę vertę ir su tuo susieja finansavimą.

Įprastais atvejais, kai dalyvaujama bet kokiame viešaisiais pinigais finansuotame kūrybos sklaidos projekte, menininko kūryba yra įvertinama kaip užtektinai aukšto lygio. Todėl Lietuvoje dirbantys vizualieji menininkai išreiškia lūkestį, kad aktyviai tokia kūrybine veikla užsiimantis menininkas už ją turėtų gauti pajamas, kurios prilygtų vidutiniam šalies darbo užmokesčiui. Kitaip tariant, pats viešojo finansavimo šaltinis rodo, kad kūrybos vertė pakankama vidutiniam atlygiui gauti. Tais atvejais, kai menininko/-ės kūryba kokybe ir menine verte išsiskiria iš kitų viešaisiais pinigais finansuojamų kūrybinių veiklų visumos, atlygis už menininko/-ės darbą galėtų gerokai viršyti vidutinius įkainius, o menininko/-ės pajamos apskritai turėtų viršyti vidutines šalies pajamas.

Vidutinis atlygis, kaip orientyras, visgi turi tam tikrų neatitikimų su veiklos pobūdžiu. Kūrybinė veikla paprastai nėra panaši į tęstinę darbinę veiklą. Įprastinėje darbinėje veikloje, reglamentuojamoje darbo sutartimis, darbo krūviai yra pastovūs, o rizikas išlaikyti pastovumą ir užtikrinti atlygį prisiima darbdavys. Vizualiųjų menininkų veikla šiuo požiūriu gerokai skiriasi. Skirtingi kūrybinės veiklos etapai – kūryba, gamyba, sklaida, edukacinės veiklos – yra susiję su skirtingomis rizikomis. Tikimybė gauti uždarbį didėja sulig kiekvienu etapu – ypač sklaidos ir edukacijos etapuose, tačiau pirminiai etapai ir yra rizikingiausi. Todėl lūkestį gauti šalies vidurkį atitinkančias pajamas atspindintys įkainiai turėtų atliepti ir šiuos pajamų nepastovumus bei rizikas.

Darbe įvardinti pageidaujami įkainiai atspindi tik honorarus už autorines teises – pageidaujamą atlygį už kūrybą bei susijusias rizikas. Tačiau menininkų dalyvavimas sklaidos projektuose gana retai apsiriboja tik kūrinio perdavimu sklaidos organizatoriui. Šiuo metu įprastos menininkų dalyvavimo formos nebūtinai susijusios su jų sukurtų kūrinių autorinių teisių panaudojimu. Tai ir edukaciniai užsiėmimai, ir dalyvavimas viešinimo renginiuose, menininkų pokalbiai.

Man svarbus atlygis už papildomus darbus. Projektuose jų išdygsta kaip grybų po lietaus, o dėl atlygio už juos kartais tenka pakovoti.

Aukščiau pateikti pageidaujamo atlygio vidurkiai neapima užmokesčio už menininko darbą įsitraukiant į tokias sklaidos formas ir sunkiai pritaikomi kaip gairės tokioms situacijoms. Menininkų dalyvavimui dažnais atvejais reikalingas specialus išankstinis pasiruošimas.

Todėl jį derėtų vertinti kaip papildomą paslaugą. Toliau pateikiame menininkų pageidaujamo atlygio už tokias paslaugas vidurkius.

2 lentelė. Konsultacijose dalyvavusių menininkų pageidaujamas atlygis už kitas sklaidos formas bei laiko įkainiai (2023 m. lapkričio mėnesio kainomis)

Dalyvavimas vienos dienos kūrybinėse dirbtuvėse	400
Dalyvavimas diskusijoje	270
Publikacijos parengimas leidiniui	400
Dokumentacijos sklaida leidinyje	400
Laiko įkainiai:	
už darbo dieną	280
už darbo savaitę	930
už darbo mėnesį	2670

Pastaba: Lietuvos menininkų pozicija yra konsultacijos metu pateiktų individualių vertinimų medianiniai vidurkiai. Jie padidinti 12,3 proc. siekiant atspindėti nuo konsultacijos laiko pakitusį bruto vidutinį atlyginimą, bei papildomai padidinti 15,8 proc. siekiant įvertinti mokestinę naštą. Daroma 18000 metinių veiklos pajamų prielaida, kai sveikatos draudimas mokamas atskirai.

Airijos vizualaus meno asociacijos taikomose gairėse nėra įvardinti smulkesnių dalyvavimo formų įkainiai. Tačiau už įsitraukimą į projektų veiklas menininkai skatinami taikyti dienos įkainį. Karjeros vidurį pasiekusiems menininkams Airijoje siūloma taikyti 400 Eur įkainį už vieną darbo dieną, sugaištą pasirengiant projektui ar įsitraukiant į projekto vadybos veiklas. Šioje lentelėje įvardintais ir kitais atvejais, kai gana nuspėjamas papildomai reikalingas darbo laikas, patogiausia ir yra taikyti laiko įkainius. Jų pageidautinus vidurkius taip pat pateikėme lentelėje. Lietuvos menininkų pageidaujamas atlygis už vieną darbo dieną artimas Airijoje rekomenduojamam dienos atlygiui. Jį indeksavus taip, kaip indeksuoti kiti 1 lentelėje pateikti įkainiai, gauname 288 Eur už darbo dieną įkainį, labai artimą Lietuvos menininkų išreikštam pageidaujamam įkainiui. Už mėnesį trunkantį darbą Lietuvos menininkai pageidautų 1,5 vidutinio bruto darbo užmokesčio. Toks skirtumas atspindi lūkestį, kaip turėtų būti teisingai atlygintas su menininko profesija susijęs darbo nepastovumas ir netikrumo rizikos.

Šiame skyriuje aptarėme svarbų sprendinį, kuriuo galima būtų siekti teisingesnio apmokėjimo už menininkų darbą. Konsultacijose pateiktų Lietuvos menininkų pageidaujamo įkainių apibendrinimas ir jų palyginimas su Airijoje taikomais įkainiais parodė, jog menininkų lūkesčiai šiose skirtingose šalyse yra gana panašūs. Tačiau Airijoje

šių rekomendacinių įkainių taikymas valstybės finansuojamuose projektuose yra privalomas, o jų taikymą prižiūri menų taryba. Pageidaujami įkainiai aprašo tik tas situacijas, kai naudojami jau sukurti kūriniai. Tai gana nuspėjamos situacijos, tačiau jos padeda struktūruoti ir derybas dėl sudėtingesnių projektų. Pavyzdžiui, konsultacijos parodė, jog išlaidos medžiagoms bei gamybai dažnai tampa svarbia derybų dėl atlygio aplinkybe. Sekant šiais atlygio *už sklaidą* įkainiais *gamybos* kaštai turi būti atsieti nuo gairėse siūlomų įkainių. Kaip pavyksta susitarti dėl atlygio priklauso ir nuo menininko derybinės galios. Kitame skyriuje aptarsime aplinkybes, kurios ją įtakoja.

III. Pasirengimas deryboms ar derybinė galia?

Tai, kad menininkai už savo darbą retai sulaukia teisingo atlygio, yra ir viena iš kultūros sektoriaus finansavimo padėties atspindžių. Išreikšdami savo pozicijas dėl teisingo atlygio, menininkai kalba ne tik apie savo, kaip profesionalų ir darbuotojų, poreikius. Jie supranta ir kultūros operatoriams kylančius iššūkius bei tai, jog šie dažniausiai tiesiog nėra pajėgūs pilnai atsiskaityti su menininkais už jų atliktą darbą. Tačiau tokiose aplinkybėse prasminga kelti šiuos klausimus:

- *Ar ekonomiškai pajėgesni kultūros operatoriai dažniau sumoka atlygį menininkams?*
- *Ar, derėdamiesi dėl atlygio, menininkai užima aktyvaus derybininko pozicijas? Ar jie turi tam galios?*

Atsakant į šiuos klausimus, svarbu įvertinti, ar menininkai gali užimti tokias derybines pozicijas, iš kurių galėtų susitarti dėl teisingo atlygio už jų darbą. Tokiomis aplinkybėmis, kai donorai tinkamai nefinansuoja kultūros operatorių sklaidos projektų, vienintelė galimybė jiems įgyvendinti savo sumanymus, o menininkams juose dalyvauti – mažinti įgyvendinimo išlaidas. Tai palanki dirva socialiai neteisingiems sprendimams ir menininkų darbo nuvertinimui. Todėl svarstant, ar priimami sprendimai yra teisingi, reikėtų atsižvelgti į prisiimamų kaštų ir rizikų bei derybinės galios proporcingumą.

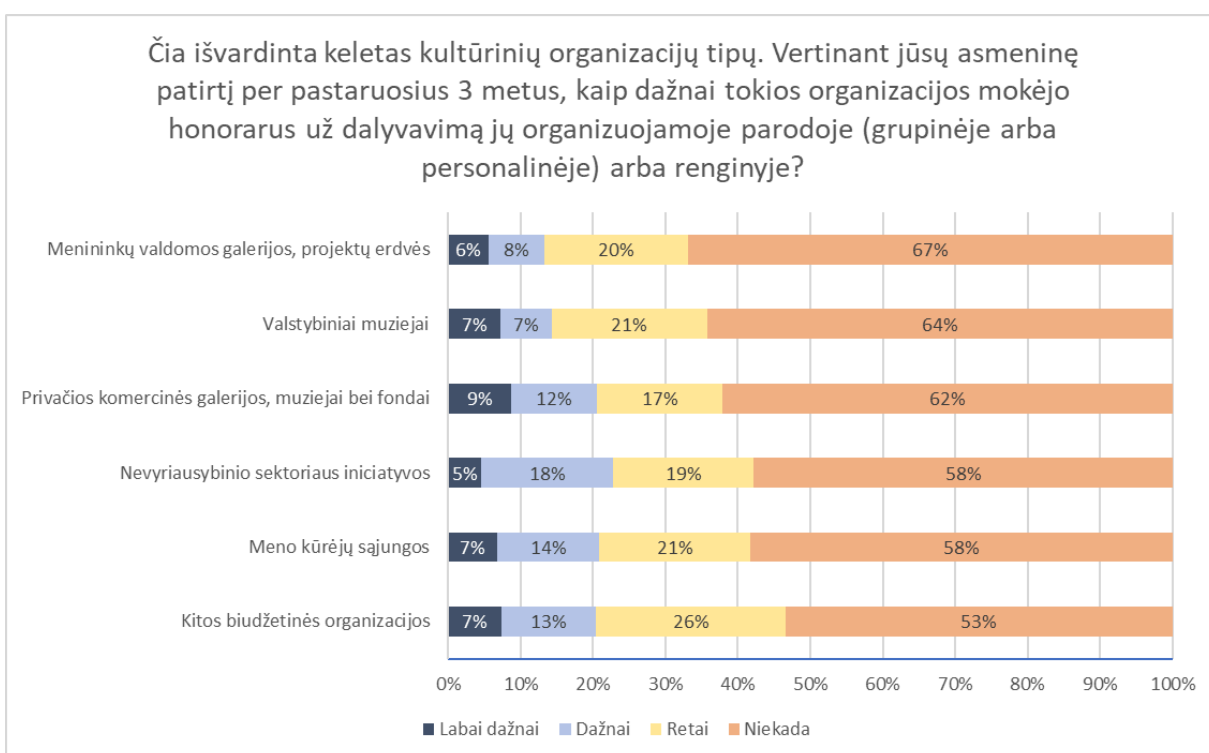
Ekonominis pajėgumas nenulemia atlygio dydžio

Net ir esant nepalankiomis finansavimo aplinkybėmis, kai nėra galimybės tinkamai sumokėti už menininko darbą, menininkai įvardija tam tikrus teisingo atlygio lūkesčius. Nepaisant panašių finansinių sunkumų, su kuriais susiduria skirtingi kultūros lauko operatoriai, jų ekonominis pajėgumas visgi yra skirtingas. Todėl mėginant įvardinti, kokią atlygio praktiką būtų galima vadinti teisinga, pasikartojanti menininkų nuostata yra ta, jog ekonomiškai pajėgesni kultūros operatoriai už kūrinių panaudojimą savo programoje turėtų mokėti didesnius honorarus. Tais atvejais, kai kūrybą pristato ekonomiškai silpnos (dažnai pačių menininkų palaikomos) organizacijos, dalis menininkų atlygio iš jų nesitiki. Tokiomis savo derybinėmis nuostatomis menininkai parodo, jog yra linkę atsižvelgti į tokias objektyvias

Svarbu, ar parodą organizuoja patys menininkai, ar organizacija. Iš organizacijos tikėčiausi adekvataus atlygio, iš pačių menininkų – nebūtinai.

kultūros operatoriaus aplinkybes, kaip finansavimo trūkumas, ribotos galimybės gauti pajamų iš lankytojų ar labdarinių renginio tikslai. Tačiau taip pat laikomasi nuostatos, jog finansavimo trūkumas negali būti argumentas visai neteikti atlygio menininkams. Operatorių įsipareigojimai įgyvendinti programą už suderėtas lėšas yra ne menininkų prisiimti įsipareigojimai. Todėl nepakankamo finansavimo, kaip argumento, naudojimas derybose dėl atlygio laikomas socialiai neteisingu.

2 paveikslas. Kaip dažnai skirtingos kultūros organizacijos vizualaus meno kūrėjams mokėjo honorarus už dalyvavimą jų organizuojamose parodose

Pastaba: Klausimo formuluotė „Čia išvardinti keli kultūrinių organizacijų tipai. Vertinant jūsų asmeninę patirtį per pastaruosius 3 metus, kaip dažnai tokios organizacijos mokėjo honorarus už dalyvavimą jų organizuojamoje parodoje (grupinėje arba personalinėje) arba renginyje?“. Į schemą paveikslą neįtraukti respondentai, pasirinkę atsakymus „Neturėjau patirties“ ar „Nežinau / negaliu atsakyti“.

Visgi konsultacijų rezultatai rodo, kad pačių kultūros operatorių siūlomi atlygiai nebūtinai susiję su jų ekonominiu pajėgumu. Aukščiau pateiktame paveiksle pavaizduota, kokia dalis menininkų, per pastaruosius metus turėjusių darbo patirties su skirtingomis kultūros organizacijomis, už jį gavo ar negavo atlygį. Čia matome, jog tokie skirtingo ekonominio pajėgumo operatoriai, kaip valstybiniai muziejai ar menininkų valdomos galerijos bei projektinės erdvės, rečiausiai linkusios siūlyti atlygį už menininkų darbą. Tuo tarpu

nevyriausybinių sektoriaus organizacijos labiau linkusios sumokėti menininkams už darbą. Tokie skirtumai rodo, jog derybose dėl atlygio svarbus ne tik

Dažniausiai susiduriu su mažomis galerijomis, kurios rašydamos projektų bando ne tik išsilaikyti, bet ir labai stengiasi rasti pinigų autoriams. Muziejai, atrodo, norėtų kūrėjams nemokėti.

ekonominis pajėgumas. Siekdamos susiderėti dėl palankesnių sąlygų, organizacijos naudojami ir savo turimu socialiniu ar simboliniu kapitalu (ar prestižu), taip pat esama ir informacijos asimetrijos – ne visais atvejais žinoma, ar operatorius turi tam sklaidos projektui įgyvendinti skirtų lėšų. Tokiose derybose menininkas dažnai yra silpnesniojo derybininko pozicijoje, ir kultūros operatoriai gali tuo pasinaudoti.

Atlygis už dalyvavimą ar institucijos prestižas nėra vieninteliai veiksniai, kurie apsprendžia menininkų bendradarbiavimo su institucijomis patirtis. Pajėgesnės organizacijos gali skirtis ir galimybėmis kokybiškai įgyvendinti sklaidos projektus. Dalis konsultacijose dalyvavusių menininkų teigė, jog jiems svarbus operatoriaus pajėgumas profesionaliai ir sklandžiai

[Aš] dažniausiai esu patenkintas institucijų siūlomu projektiniu atlygiu, todėl svarbesnis tampa emocinis pasitenkinimas atliekant vieną ar kitą darbą.

dirbti su menininku, dalykiškai ir pagarbiai bendrauti bei įgyvendinti lūkesčius. Tokios organizacijos savybės mažina menininkų dalyvavimo sklaidos projektuose

asmeninius kaštus, taip pat gali paveikti ir menininkų derybines nuostatas dėl atlygio. Tačiau viešaisiais pinigais finansuojamų organizacijų veiklai keliami aukšti profesiniai standartai. Su tokiomis organizacijomis dirbantys menininkai yra šių organizacijų turinio, tad ir juo kuriamos kultūrinės ir socialinės vertės, bendraautorai. Tačiau net ir tais atvejais, kai menininkui sumokama, jam neretai kartu perkeliamas papildomas su kultūros operatoriaus veikla susijęs ekonominis netikrumas. Su organizacijos kuriamos produkcijos kokybe susijęs netikrumas menininkui ar kuratoriui gali būti perkeliamas jiems pasiūlant atlygį, kai produkcijos apimtys dar nėra pakankamai aiškios. Bet kurios organizacijos biudžete atlygis menininkui konkuruoja

su parodos gamybos kaštais ar su atlygiu kitų paslaugų tiekėjams. Tokie

Niekada negaudavau užmokesčio, todėl ir neprašiau...

tiekJėjai veikia aktyvesnėse paslaugų rinkose ir dėl to turi geresnes galimybes derėtis dėl geresnio atlygio. Todėl situacijos, kai parodų gamybos išlaidos gerokai viršija honorarus, yra dažnos ir itin skaudžios menininkams. Tokiais atvejais finansiškai ypač nukenčia aukštesnės kokybės siekiantys menininkai ar kuratoriai. Toks ribų tarp menininko ir operatoriaus darbo kokybės įsipareigojimų trynimasis ar rizikų perkėlimas mažina menininkų galimybes gauti teisingą atlygį už savo darbą. Menininkas čia vėlgi yra silpnesniojo derybininko pusėje, nes jis nei pats prisiima pirminius kokybės įsipareigojimus, nei gerai žino ir valdo jiems įgyvendinti suteiktą biudžetą.

Menininkų galimybės derėtis yra apribotos

Apie daugelį konsultacijose iškilusių mikro-situacijų galima būtų kalbėti kaip apie racionalius ar iracionalius menininkų individualius pasirinkimus. Pavyzdžiui, anksčiau paminėti simbolinės naudos ar logistinio sklandumo argumentai, bendradarbiaujant su

Jeigu esi savo srities profesionalas, neturėtum nuolankiai leisti savimi naudotis. Kultūros ir meno žmonėms lieka tai, kas atlieka nuo bendro stalo. Apmaudu, kai kokio viršininko sekretorė uždirba daugiau....

kultūros operatoriumi, gali menininkui būti svarbiais argumentais derybose dėl atlygio už jo darbą. Tačiau šios naudos savaimė nepakeičia ekonominio atlygio, kuris būtinas užtikrinti pajamas. Atrodytų, kad dalyvavimas sklaidos veiklose aplinkybėmis, kurios neužtikrina

ekonominio atlygio, yra tiesiog iracionalus veiksmas. Tačiau šiuos veiksmus derėtų vertinti atsižvelgus į pirmajame skyriuje įvardintą vizualaus meno kūrėjo profesijos specifiką bei jai būdingas rizikas. Atsižvelgus į šį kontekstą, išryškėja pilnesnis vaizdas – daugelyje konsultacijose išryškėjusių situacijų, kuriose susiklosto menininkui nepalanki padėtis, būdinga tam tikra veikėjų galios bei jų prisiimamų rizikų asimetrija. Nors menininkas prisiima su pačia rizikingiausia – kūrybos veikla – susijusius kaštus, derybose dėl atlygio už savo kūrybinių panaudojimą jis dažniausiai atsiduria silpnesnėse derybinėse pozicijoje. Atrodytų, jog menininkų reakcijos į 3 paveiksle

Vizualiems menams atlygio apskritai nėra, jis net nediskutuojamas, taip yra visuose be išimties renginiuose. Padėtis katastrofiška.

išvardintus teiginius rodo gana pasyviais menininkų pozicijas derantis dėl atlygio. Matome, jog menininkai veiklas dažniausiai pradeda nesutarę dėl atlygio bei nepasirašę sutarties, net ne visada linkę pasiteirauti dėl atlygio. Visgi šiuos teiginius derėtų interpretuoti ne kaip pasyvių derybinių pozicijų, bet kaip menkos derybinės galios atspindį.

3 paveikslas. Menininkų pozicijos derintis dėl atlygio

4. Žemiau išvardinta keletas teiginių apie įprastas situacijas tariantis dėl dalyvavimo kūrybos sklaidos renginiuose. Kiek smarkiai sutinkate ar nesutinkate su šiais teiginiais? Čia nėra teisingų ar neteisingų atsakymų – mums svarbi jūsų patirtis ir nuomonė. Pasirinkite vieną, jums labiausiai tinkantį variantą.

	Visiškai sutinku	Veikiau sutinku	Veikiau nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau / negaliu atsakyti	Responses
Gavęs/-usi kvietimą dalyvauti parodoje ar kitame projekte visada pasiteirauju apie atlygį Count Row %	40 17.5%	64 28.1%	56 24.6%	42 18.4%	26 11.4%	228
Dalyvauti parodoje ar kitame projekte paprastai sutinku nepasiteiravęs/-usi apie atlygį Count Row %	59 25.0%	88 37.3%	47 19.9%	31 13.1%	11 4.7%	236
Paprastai laikiu kol pokalbį apie atlygį pradės kviečianti organizacija ar kuratorius/-ė Count Row %	57 25.8%	88 39.8%	34 15.4%	21 9.5%	21 9.5%	221
Paprastai atlygio dydį man pasiūlo kviečianti organizacija ar kuratorius Count Row %	49 21.9%	77 34.4%	23 10.3%	32 14.3%	43 19.2%	224
Dalyvavimo veiklų paprastai nepradedu nepasirašęs/-iusi sutarties Count Row %	29 12.9%	42 18.8%	69 30.8%	58 25.9%	26 11.6%	224

	Visiškai sutinku	Veikiau sutinku	Veikiau nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau / negaliu atsakyti	Responses
Esu nusistatęs/-iusi kokio atlygio tikiuosi už savo kūrybos sklaidą Count Row %	21 9.5%	54 24.3%	58 26.1%	43 19.4%	46 20.7%	222
Jei organizatorius neturi lėšų atlygiui už dalyvavimą, paprastai tokiame projekte dalyvauti atsisakau Count Row %	12 5.4%	28 12.5%	84 37.5%	69 30.8%	31 13.8%	224
Totals Total Responses						236

Tokiose derybose, kai sklaidos organizatorius dominuoja – valdo ne tik sklaidos biudžetą, bet informaciją apie jį – menininkai turi menkas galimybes susiderėti teisingesnį atlygį. Kita vertus, tai, kad menininkai už savo darbą retai sulaukia teisingo atlygio, susiję ir su kultūros operatorių derybomis su donoru, dažniausiai valstybe. Šiuo metu iš esmės visų vizualaus meno sklaidą finansuojančių priemonių strateginis planavimas remiasi derybomis dėl kiekybinių rodiklių. Todėl, derantis dėl finansavimo, kultūros operatoriai yra

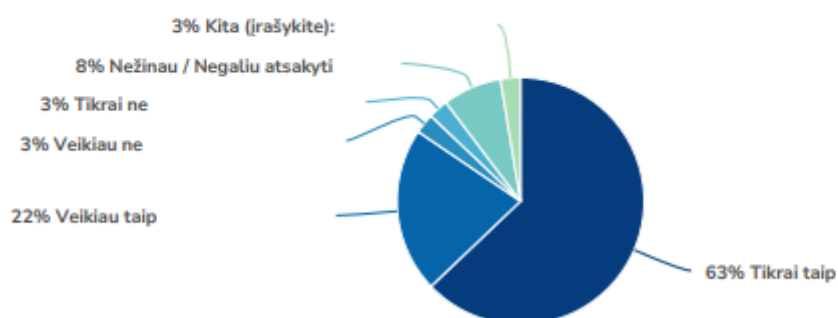
Net kviečiant dalyvauti didelėje muziejinėje parodoje, nesiūlomas atlygis, o jei paklausi, tai susilauki priekaišto iš kuratorių, nes tam nėra nėra numatyta, ir turėtum džiaugtis, kad gavai kvietimą, parodos įsirašymas į CV laikomas didžiausiu atlygiu. Manau, atlygis menininkams turi atsirasti kaip būtina eilutė renginių sąmatose.

netiesiogiai spaudžiami siūlyti kuo didesnę kokybiškos sklaidos kiekį už mažiausią kainą. Meno pasaulio išskirtinumas yra tas, kad net neturėdamos pakankamai lėšų įgyvendinti sklaidos projektus, institucijos išlaiko derybinę galią, kylančią iš

institucijos simbolinio kapitalo. Kadangi sklaidos operatoriai yra finansuojami neatsižvelgiant į teisingą atlygį už kūrybą, menininkų interesai tokiose derybose smarkiai nukenčia. Tad, ieškant teisingo atlygio už menininko darbą užtikrinimo būdų, derėtų juos susieti su sklaidos planavimo procesais. Juose turėtų būti sustiprinamos menininkų individualios derybinės pozicijos. Visų pirma reikėtų mažinti informacijos asimetriją – eidamas į derybas dėl atlygio, menininkas turėtų būti geriau informuotas apie startines galimybes finansuoti jo veiklą. Tokie sprendiniai sustiprintų menininkų galimybes derėtis dėl atlygio bei jas sulygintų su kitų profesijų derybinėmis galimybėmis.

4 paveikslas. Valstybės finansuojama kūrybinė veikla kaip darbas, draudžiamas socialiniu ir sveikatos draudimu.

14. Jūsų nuomone, ar valstybė turėtų apdrausti menininko stipendijų gavėjus/-as sveikatos bei socialiniu draudimu?

Tai, kad menininkai dirba kitokiomis derybinėmis sąlygomis, nei įprasta kitoms profesijoms, prisideda ir prie savito santykio su savąja profesija. Daliai konsultacijose dalyvavusių menininkų kelti klausimai apie derybas dėl atlygio nebuvo įprasti. Dalis jų į santykius su kultūros operatoriais buvo linkę žiūrėti kaip į individualią saviraišką, kuriai konsultacijos klausimuose taikyta profesinių derybų kalba tiesiog neatrodė tinkama. Kita dalis konsultacijose dalyvavusių menininkų yra susitaikę su esama kultūros sektoriaus realybe. Nepaisant to, jog jie yra įgiję aukštąjį meninį išsilavinimą, o jų kūriniai yra vertinami, jų kūrybinė veikla nesuteikia pajamų. Dažnai jiems tai papildoma profesinė veikla, kurią turi finansuoti patys iš kitų profesinių veiklų, susijusių ar nesusijusių su menine veikla.

Neturiu supratimo apie atlygių dydį, nelaikau meno kūrimo darbu.

Tokioje padėtyje atsidūrę menininkai dažnai būna priėmę tylų apsisprendimą iš meninės veiklos nesitraukti, tačiau ir neturi lūkesčių sulaukti teisingo atlygio už jų darbą. Nepaisant šių nuostatų, didžioji dauguma konsultacijose dalyvavusių menininkų savo veiklą laiko panašia į kitas profesines veiklas. Tad dirbdami projektuose, kurie yra finansuojami iš valstybės subsidijų, jie tikisi atlygio už darbą, kuriuo būtų galima užtikrinti tinkamas pajamas, apdraustas socialiniu ir sveikatos draudimu.

Su institucijomis, kurios nevertina menininkų ir kuratorių, moka mažai arba bando išsisukti, stengiuosi nebendradarbiauti ir kitiems papasakoju apie tokius menininkų išnaudojimo metodus. Menas yra darbas, ir atlyginimas turi būti orus.

Trys žingsniai teisingo atlygio link

Konsultacijų su menininkais metu išryškėjusios ir čia aprašytos situacijos iliustruoja kultūros sektoriaus finansavimo pasekmes. Šalyje, kurioje meno rinka nėra stipri, valstybė turi didesnę įtaką menininkų kūrybinei, socialinei ir ekonominei padėčiai. Tad, keičiant taisykles ir principus, kuriais viešas finansavimas pasiekia menininkus, galima būtų mažinti tokių socialiai neteisingas situacijų paplitimą. Ataskaitoje apibendrinome ir įgarsinome menininkų balsus, pasakojančius apie sunkumus, su kuriais susiduriama plėtojant savo praktiką vizualaus meno lauke. Ataskaitoje, ypač antrojoje dalyje, kurioje pristatome Airijos vidutinių įkainių vizualaus meno kūrėjams pavyzdį, mėginome iš karto – tiek tiesiogiai, tiek ir netiesiogiai – siūlyti sprendimus, kuriais būtų galima pagerinti vizualaus meno sektoriaus padėtį. Visgi daugelis sunkumų, su kuriais susiduriama šiame sektoriuje, būdingi ir kitoms meno sritims. Jiems spręsti reikalingi politikos sprendiniai, kuriais būtų sustiprinama menininkų profesinė padėtis. Todėl vietoje išvadų norėjome apibendrinti tris žingsnius, kuriuos žengus būtų pajudėta link teisingo atlygio už menininkų darbą.

I. Įkainiai už standartinius sklaidos produktus

Airijoje taikoma standartinių įkainių praktika, aptarta antrajame šios ataskaitos skyriuje, galėtų būti pritaikyta ir Lietuvoje. Tai apčiuopiamas, realus ir kitoje šalyje jau taikomas, į kūrybos veiklas orientuotos kultūros politikos sprendinys. Tokie įkainiai padėtų iš dalies spręsti informacijos asimetrijos problemą, kai į individualias derybas einantis menininkas neturi tvirto pagrindo, nuo kurio būtų galima atsispirti pasirenkant derybines pozicijas. Tokiomis aplinkybėmis daugelis derybų prasideda nuo nulio, o labai dažnai ir baigiasi nuliu. Antrajame skyriuje įvardinti įkainiai aktyviai dirbančiam menininkui turėtų užtikrinti šalies vidurkį siekiančias pajamas. Todėl šiuos įkainius derėtų kasmet peržiūrėti, jų pokytį prilyginant vidutinio mėnesinio bruto atlygio pokyčiui. Tokie įkainiai padėtų ne tik standartines sklaidos situacijose, bet ir derantis dėl sudėtingesnių atvejų – naujų kūrinių gamybos ar sudėtingų sklaidos projektų įgyvendinimo. Nuokrypis nuo šių įkainių galimas, tačiau jis tyrėtų būti pagrįstas tvirtais argumentais. Kiekvienu atveju tik pats menininkas gali priimti sprendimą, ar įkainių neatitinkantys siūlymai atitiks jo asmeninius profesinius interesus. Tad tai yra rekomendaciniai siūlymai, apibendrinantys įvairias vizualaus meno praktikas plėtojančių menininkų lūkesčius. Ilguoju laikotarpiu, surinkus daugiau patirties apie šių įkainių taikymą praktikoje, derėtų parengti įkainių taikymo, derybų bei sutarčių sudarymo gaires, o pačius įkainius – periodiškai peržiūrėti. Ir nors manome, jog

standartiniai įkainiai padėtų menininkams derybose dėl atlygio, toks instrumentas pats savaime - be susijusių kultūros politikos formavimo ir įgyvendinimo planavimo pokyčių - negali turėti didesnio poveikio.

II. Į kūrybos veiklas orientuota kultūros politika

Šiuo metu Lietuvos kultūros politika nėra orientuota į kūrybos veiklas. Tiek planavimo, tiek jų įgyvendinimo dokumentuose susitelkiama į sklaidos funkciją. Ir nors kūrybos eigoje menininkas prisiima kaštus ir rizikas, be kurių didelė dalis sklaidos veiklų nebūtų įmanomos, politikos įgyvendinimo priemonėse šie kaštai ir rizikos atspindimi neproporcingai. Standartinių įkainių instrumentas galėtų būti funkcionalus, jei juo vadovautis būtų privaloma kultūros operatoriams - tiek gaunantiems projekcinį finansavimą, tiek institucines subsidijas. Tokių įkainių taikymas turi būti numatytas ir strateginio planavimo procesuose. Tai, kad dalis sklaidos veiklų šiuo metu įgyvendinama teisingai neatlyginant menininkams, reiškia ir tai, kad jie šias veiklas finansuoja patys. Tad dabartinėmis sąlygomis, taikant teisingo atlygio gaires, turėtų būti didinamas sklaidos veiklų finansavimas ir/arba mažinamos jų apimtys. Tačiau į kūrybos veiklas orientuota kultūros politika neturėtų apsiriboti tik įkainių taikymu. Svarbu siekti, kad būtų kokybiškai finansuojama pati kūrybos funkcija, kuri kultūros lauke - pati rizikingiausia. Vizualaus meno lauke aktualiausias yra stipendijų ir meno kūrinių įsigijimo priemonės. Jos Lietuvoje taikomos, bet nėra intensyviai finansuojamos ir neapima socialinių išmokų. Finansuojant kūrybos funkciją, svarbu formuoti ir papildomas socialines priemones, kurios menininkus apsaugotų nuo profesijai būdingo darbo aplinkos nepastovumo bei specifinių rizikų. Kadangi po Covid-19 krizės padaugėjo žinių apie tokių priemonių taikymą², siūlome inicijuoti diskusijas apie jų taikymą Lietuvoje. Siekiant labiau valdyti su menininko profesija susijusias rizikas, šiuo metu taikomos menininkų statuso bei jų kūrybinių prastovų priemonės turėtų būti papildomos kitais instrumentais.

III. Autonomiškumą ir decentralizaciją laiduojantis finansavimo modelis

Jau daugiau nei dešimtmetį Lietuvoje vyrauja kultūros politikos doktrina, kuri remiasi pagarbaus atstumo kultūros politikos įgyvendinime principu. Šis principas užtikrina meno lauko autonomiškumą – sprendimai apie kūrybinio turinio finansavimą yra depolitizuoti. Šiuos principus įtvirtino ir naujai priimtas Kultūros pagrindų įstatymas. Lietuvos kultūros

² Išsami tarptautinės praktikos analizė pateikiama šioje ataskaitoje: [The status and working conditions of artists and cultural and creative professionals. Publications Office of the European Union, 2023.](#)

tarybos administruojamos priemonės taip pat suteikia galimybes plėtoti decentralizuotą meno lauką. Šiomis priemonėmis finansuojami nuo kultūros politikos formavimo nutolę lauko veikėjai – nevyriausybinis sektorius ir individualūs menininkai. Norint, jog šiomis priemonėmis finansuojant kultūros lauką mažėtų situacijų, kai menininkams teisingai nesumokama už jų darbą, reikalingas papildomas įstatyminis reguliavimas.

Kultūros pagrindų įstatyme turėtų būti apibrėžti valstybės ir savivaldos bei meno lauko santykių reguliavimas įgyvendinant kūrybos, gamybos bei sklaidos funkcijas. Tikslusnis aiškinimas, kaip valstybė ir savivalda taikys bendruosius kultūros politikos principus finansuodamos kūrybos bei sklaidos funkcijas, turėtų būti įvardinamas ir žemesnio lygmens įstatymuose. Visgi didžiausią poveikį menininkų profesinei padėčiai turi kūrybos veiklų finansavimo modelis. Dabartinis finansavimo modelis nėra palankus individualiai dirbantiems menininkams, kurie yra labiausiai nuo kultūros politikos formavimo centrų nutolę lauko veikėjai. Po Kultūros rėmimo fondo panaikinimo visas kultūros finansavimas apsprendžiamas politiniais sprendimais. Tokiomis aplinkybėmis arčiau kultūros politikos formavimo centrų esantys lauko veikėjai turi didesnę galią nulemti sprendimus, o tai didina kultūros lauko centralizaciją. Tad siekiant tvaresnių galimybių užtikrinti teisingą atlygį menininkams už jų darbą, reikalingi ir finansavimo modelio pokyčiai. Meno lauko finansavimo susiejimas su mokestinėmis pajamomis išlieka plačiausiai taikomu sprendiniu. Jį siūlome taikyti ir Lietuvoje – sekant nacionalinio transliuotojo finansavimo pavyzdžiu meno lauko finansavimo žemutinę ribą susieti su gyventojų pajamų mokesčių dalimi.

Kol toks kultūros lauko finansavimo modelis nėra įgyvendintas, reikalingi tarpiniai sprendimai. Nevyriausybinių sektoriaus lauko veikėjai turėtų įgauti panašias galimybes derėtis dėl finansavimo, kaip ir arčiau politikos centro esantys lauko veikėjai – ypač valstybei pavaldžios kultūros ir meno įstaigos. Tam reikalinga stiprinti menininkus atstovaujančių organizacijų autonomiškumą bei jų galimybes dalyvauti derybose dėl menininkų profesinių interesų. Šiuo metu bet kuri meno kūrėjų organizacija visų pirma veikia kaip dar viena sklaidos projektus įgyvendinanti organizacija. Tokios funkcijos sustiprinamos įstatymo nuostatose, o taip pat subsidijomis bei projektiniu finansavimu iš valstybės. Sklaida, kaip pagrindinė funkcija, nukreipia šių organizacijų pastangas nuo tiesioginio profesinio atstovavimo veiklų. Ji taip pat mažina jų autonomiškumą – šios organizacijos yra priklausomos nuo valstybės, be to veikia visų pirma kaip menininkus samdantys kultūros operatoriai, o ne jų profesinius interesus atstovaujančios profesinės organizacijos. Tai iš dalies yra viena kitai prieštaraujančios funkcijos. Todėl būtinas toks

menininkų profesiniams interesams atstovaujančių organizacijų veiklos reguliavimas ir jų veiklos finansavimo modelis, kuriuo būtų užtikrinamas jų autonomiškumas. Tai svarbu, nes trišalės derybos su menininkams atstovaujančiomis organizacijomis yra kitas sprendinys, kuriuo turėtų būti siekiama teisingo atlygio už menininkų darbą.